

A Conceptual Analysis of Quranic Terms of Istikbar and Istidaf, Taghut, Jahiliyyah, Aduww, and Irtija in the Remarks of Ayatollah Khamenei

Laleh Eftekhari *

Assistant Professor, Department of Quranic Sciences and Hadith, Shahed University, Tehran, Iran

DOI: [10.22034/rjfs.2025.569607.1246](https://doi.org/10.22034/rjfs.2025.569607.1246)

Abstract

The precise selection and structural arrangement of lexicons in the Holy Quran are central to its rhetorical matchlessness. The conceptology of Quranic terms in the thoughts of Ayatollah Khamenei, given his profound command of Quranic concepts and Islamic history, provides a vital framework for understanding contemporary Islamic thought. This study employs a descriptive-analytical methodology to investigate five pivotal Quranic terms as highlighted in the remarks of Ayatollah Khamenei: istikbār (arrogance), istid'āf (weak or oppressed) and ṭāghūt, jāhiliyyah (ignorance), 'aduww (enemy), and irtijā' (retrogression). The findings indicate that, for each term, the Leader first presents a brief lexical definition and then explains its position in the Quran and Hadiths. Ayatollah Khamenei subsequently identifies both historical and contemporary instances of these concepts by outlining their indicators and proposing strategies for confronting them. The results also demonstrate the systemic relationship among these terms; their universal, spatial, and temporal applicability; their realization at the levels of individuals, groups, and governments; their emergence as a result of the absence of religious governance; and their shared contemporary manifestations, such as the United States. Furthermore, the study highlights the oppositional relationship between istid'āf and the other concepts, their substitutive or associative relationships, and the necessity of active efforts to eliminate the duality of istid'āf through engagement with these concepts.

Keywords: Ayatollah Khamenei, Quran, Istikbār, Istid'āf, Ṭāghūt, 'Aduww, Irtijā.

* Email: eftekhari@shahed.ac.ir (Corresponding Author)

Extended Abstract Introduction

1. Introduction

The selection and arrangement of lexicons in the Holy Quran are regarded as part of its rhetorical and expressive miracle. Conceptual analysis of Quranic terms in the statements and remarks of Ayatollah Khamenei, considering his deep familiarity with Quranic concepts and Islamic history, plays a vital role in achieving informed, accurate, and authentic understanding of Quranic teachings. Therefore, this study, using a descriptive–analytical approach, examines the conceptual system of six Quranic terms, *istikbār* and *istid'āf*, *ṭāghūt*, *jābiliyyah*, *'adumm*, and *irtijā'*, as articulated and stressed in the statements and speeches of Ayatollah Khamenei.

This research seeks to identify the conceptual framework of *istikbār* and *istid'āf*, *ṭāghūt*, *jābiliyyah*, *'adumm*, and *irtijā'* in Ayatollah Khamenei's intellectual system. After examining the lexical and technical meanings of each term, the study aims, through analysis of his statements, to arrive at their Quranic meanings, their application in contemporary society, and the interrelationships among these concepts.

2. Methodology

This research adopts a documentary approach and aims at comparative conceptual analysis. The governing methodology is qualitative content analysis, which falls within the broader descriptive–analytical paradigm.

Population and Sample

The research population consists of all official speeches, statements, and written works of Ayatollah Khamenei in which the key terms under study (*istikbār*, *istid'āf*, *ṭāghūt*, *jābiliyyah*, *'adumm*, and *irtijā'*) appear. Sampling is conducted using purposive sampling, based on the frequency and significance of the terms' usage in the relevant texts.

Procedure

-Data Collection Stage: All documents related to the studied terms are collected from reliable sources, such as the Official Website of the Office for the Preservation and Publication of the Works of the Grand Ayatollah Sayyid Ali Khamenei.

-Coding and Categorization Stage: The textual data (statements) are analyzed using qualitative content analysis. This process includes open coding, axial coding, and selective coding, in order to extract and explain the fundamental concepts, conceptual dimensions, and structural relationships among these terms within the Leader's intellectual framework.

-Interpretation Stage: Finally, the coded findings are analyzed within the framework of Quranic principles and relevant exegeses, and the conceptual system of each term is presented with emphasis on descriptive aspects (definitions and instances) and analytical aspects (relationships with other concepts).

3. Results and Discussion

In explaining the conceptual analysis of *istikbār*, *istid'āf*, *ṭāghūt*, *jābiliyyah*, *'adumm*, and *irtijā'* in the statements of Ayatollah Khamenei, the following components were identified:

• Istikbār and Istid'āf

Including types of *Istikbār* and categories of arrogant and oppressed groups; the scope of arrogance and oppression; the Quranic usage of these terms and their relationship with other concepts; the causes of the emergence of the *istikbār–istid'āf* dichotomy; characteristics of the arrogant and the oppressed; and identification of their instances. This also includes the duties of Muslims and the Islamic system in confronting arrogance and oppression, such as recognizing the true nature, orientation, and programs of arrogant powers; forming faith-based collectives to overcome permissive policies of

arrogance; reliance on Divine assistance and trust in God's truthful promise; distrust of global arrogant powers as part of Imam Khomeini's school of thought; belief in the divine tradition of nations' resistance against arrogance; insistence on national dignity and faith-based Islam; recognition of the blessings of resistance against global arrogance; viewing struggle against arrogance as possible, future-oriented, and obligatory; utilizing opportunities such as Hajj to declare dissociation from America and arrogance; avoiding relations with arrogant states; interpreting the slogan "Death to America" as opposition to interventionist and arrogant powers; perseverance against arrogance as the path to dignity, progress, and prosperity; and acknowledging the fear of arrogant power centers toward the growth of faith and righteous action in the Islamic world.

Duties in confronting oppression include facilitating the lives of the oppressed by government officials at all levels; adherence to Divine commands regarding combating tyranny and corruption while striving to eliminate poverty; prioritizing poverty alleviation in national planning; using poverty reduction as a criterion for evaluating policies; and preventing the decline of charitable traditions such as almsgiving, feeding the needy, endowments, and charitable trusts.

- **Ṭāghūt**

Including its definition, Quranic concept, and concrete instances.

- **Jāhiliyyah**

Including its definition and characteristics, its Quranic concept, its scope and features, and methods of confronting it.

- **'Aduww**

Including its meaning, Quranic concept, types of enemies, supporters and allies of enemies, instances of enmity, methods of hostile action, such as sowing division among Shia and Sunni groups, erasing Iranian national identity, exerting economic pressure to pit people against the system, undermining foundational symbols such as the 22nd of Bahman, plotting coups and the imposed eight-year war, sanctions and asset seizures, psychological, propaganda, and media warfare, obstructing scientific progress, undermining self-confidence and trust in officials, destroying spiritual fortresses, and hostility toward advocates of unity and defenders of the system, and strategies for countering these actions, including reliance on popular power, effective media use, patience and insight, avoidance of arrogance, and addressing weaknesses and excesses.

- **Irtijā**

Including its Quranic concept, its relationship with revolutions, Western efforts to push the Islamic Revolution toward retrogression, manifestations of revolutionary regression, such as a turn toward aristocracy, preference for affluent classes over the poor, reliance on foreigners instead of the people, retention of revolutionary figures accompanied by ideological deviation, and alteration of the revolution's lofty goals toward a world of domination under attractive labels like reformism and modernism, and methods of confronting retrogression, including preservation of ideals, self-confidence, detachment from the West, avoidance of elitism, observance of divine boundaries with trust in God, and familiarity with prophetic narratives that offer both preventive and corrective lessons.

4. Conclusion

The findings indicate that Ayatollah Khamenei, after briefly presenting the lexical meaning of each term, proceeds to explain its position in the Holy Quran and Hadiths, identifies its historical and contemporary instances by outlining indicators, and proposes strategies for confronting them. The results also reveal the systemic interconnection among these concepts; their universality across time and space; their realization at the

levels of individuals, groups, and governments; their emergence due to the absence of religious governance; their shared contemporary manifestations, such as the United States; the oppositional relationship between *istid'āf* and other concepts; their substitutive or associative relationships; and the necessity of active engagement to eliminate the duality of oppression. Finally, it is recommended that future studies examine at least two or three aligned concepts simultaneously within the statements of Ayatollah Khamenei.

5. Keywords

Ayatollah Khamenei, Quran, *Istikbār*, *Istid'āf*, *Taghut*, *'Adunn*, *Irtijā*

فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی
مقاله پژوهشی، دوره ۴، شماره ۱۴، پاییز ۱۴۰۴، صفحات ۷۳ تا ۱۰۲
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۳۰ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۲۱

مفهوم‌شناسی منظومه واژگان قرآنی در رابطه با شناخت دشمن از دیدگاه حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی): بررسی موردی اصطلاحات «استکبار و استضعاف»، «طاغوت»، «جاهلیت»، «عدو» و «ارتجاع»

لاله افتخاری* | ID

DOI: [10.22034/rjfs.2025.569607.1246](https://doi.org/10.22034/rjfs.2025.569607.1246)

چکیده

انتخاب و چینش واژگان در قرآن، بخشی از اعجاز بیانی آن به‌شمار می‌آید و مفهوم‌شناسی واژگان قرآنی در فرمایشات آیت‌الله خامنه‌ای با توجه به اشراف ایشان در مفاهیم قرآنی و تاریخ اسلام، نقش به‌سزایی در کسب آگاهی و برداشت واقعی و صحیح از معارف قرآن دارد. از این‌رو در این پژوهش که به روش توصیفی - تحلیلی صورت گرفته، مفهوم‌شناسی منظومه ۶ واژه قرآنی «استکبار و استضعاف»، «طاغوت»، «جاهلیت»، «عدو» و «ارتجاع» در فرمایشات آیت‌الله خامنه‌ای مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج حاصله نشانگر آن است که ایشان درباره هر واژه پس از بیان مختصر معنای لغوی آن، به تبیین جایگاه آن در قرآن و روایات پرداخته، مصادیق آن‌زمانی و این‌زمانی آن‌ها را با ذکر شاخص‌ها و ارائه راهکارهای مقابله با آن‌ها معرفی می‌کنند. ارتباط منظومه‌ای میان این واژگان، جهان‌شمولی، مکان‌شمولی و زمان‌شمولی، تحقق آن‌ها در سطوح مختلف افراد، گروه‌ها و حکومت‌ها، پیدایش آن‌ها به جهت عدم حکمرانی دین، اشتراک در مصادیق امروزی آن‌ها همچون آمریکا، رابطه تقابلی استضعاف با دیگر واژگان و رابطه جانشینی و یا هم‌نشینی آن‌ها و ضرورت حرکت برای رفع دوگانه استضعاف با آن‌ها، از نتایج این پژوهش است.

واژگان کلیدی: آیت‌الله خامنه‌ای، استکبار، استضعاف، طاغوت، عدو، ارتجاع و جاهلیت.

۱. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

*Email: eftekhari@shahed.ac.ir

*

دسترسی به مقالات فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی (open access) است. فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی تحت مجوز بین‌المللی cc by 4.0 می‌باشد. مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به‌عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید/عدم تأیید صاحب امتیاز فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی نمی‌باشد.

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسأله

مفهوم‌شناسی، سنگ‌بنای علوم مختلف همچون فهم، تدبر و تفسیر آیات قرآن است (ایمان، ۱۳۸۸: ۲۷) و به برداشت واقعی و صحیح از علم کمک می‌کند.

از سویی در آموزه‌های اسلامی، واژگانی وجود دارد که به ظاهر با یکدیگر مرتبط نیستند، اما از آنجاکه قرآن مجموعه‌ای منسجم از احکام، معارف و اخلاقیات بوده، از حیث‌گزینش، چینش و نظم، کلمات دارای اعجاز است. کنار هم قرار دادن بعضی اصطلاحات آن نیز، منظومه‌ای معرفتی را ارائه می‌دهد که در عین گسست ظاهری، با اندک دقت ارتباط و وثیق آن‌ها با یکدیگر مشهود می‌گردد؛ امر مهمی که بخشی از آن را علم مناسبت عهده‌دار است. برای مثال آیه ۳۴ سوره بقره، نشانگر رابطه هم‌نشینی میان واژه استکبار و ابلیس به‌عنوان شیطان بزرگ است (سلیمی، ۱۳۹۹) و چون در هبوط آدم و حوا از بهشت، وسوسه شیطان مؤثر بوده (اعراف: ۳۷) و خداوند شیطان را دشمن دانسته (فاطر: ۶)، از این‌رو استکبار با ابلیس، شیطان و عدو - و با اندکی دقت با واژگان طاغوت و جاهلیت - رابطه هم‌نشینی دارد. وجه اشتراک آن‌ها، امتناع از اطاعت از حق، ایجاد اخلال در روابط فردی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و دچار ساختن بشر به خواری، ضعف، گمراهی و جهالت (مجیدی: ۱۲۶) و در حقیقت به استضعاف کشاندن اوست. همان ویژگی‌ای که طواغیت به دنبال آن هستند تا از طریق گسترش فرهنگ جاهلی و نگاه داشتن مردم در جاهلیت یا سعی در ارتجاع و بازگرداندن آنان از مسیر حق به سوی جاهلیت، تحت سلطه خود درآورند. پس در میان این واژگان با استکبار و مستکبر، رابطه هم‌نشینی و با واژه قرآنی استضعاف و مستضعف رابطه تقابل و تأثیر متقابل وجود دارد. بدین‌گونه که گاه مستضعف با سکوت یا تبعیت از سیاست‌های استکباری، زمینه را برای فعالیت‌های استکباری، ارتجاعی، جاهلی و طاغوتی دشمن فراهم می‌سازد و گاه با حرکت‌های جهادی، عرصه را بر آنان تنگ می‌سازد و زمانی مستکبر و چهار گروه هم‌سو با او، با تحمیل سیاست‌های خود بر مردم، بر گستره استضعاف می‌افزاید.

آیت‌الله خامنه‌ای در بیان اهمیت شناخت واژگان قرآنی، برآند که این مفاهیم، سازنده زندگی عزت‌مندانه امت اسلامی و مایه نجات او از گرفتاری‌ها است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۶/۲/۷). بنابراین این پژوهش که به روش تحلیلی - توصیفی انجام گرفته، در پی شناخت مفهوم منظومه واژگان استکبار، استضعاف، طاغوت، عدو، جاهلیت و ارتجاع در فرمایشات معظم‌له می‌باشد تا پس از بررسی معانی لغوی و اصطلاحی هر واژه، از ره‌آورد بهره‌گیری از فرمایشات ایشان بتواند علاوه بر دست‌یابی به مفهوم قرآنی و کاربرد آن در جامعه کنونی، به ارتباط آن‌ها با یکدیگر دست یابد.

۲-۱. پیشینه تحقیق

درباره مفهوم‌شناسی به‌ویژه درخصوص واژگان قرآنی و مفاهیم دینی، تاکنون پژوهش‌هایی صورت گرفته است، مانند فقهی‌زاده (۱۴۰۳)، در مقاله «رهیافتی نو به مفهوم قرآنی صبر؛ تأملی در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای در مفهوم صبر»، واژگان هم‌نشین و متضاد صبر در قرآن را بررسی کرده، به اقسام صبر منفعل و فعال و نیز آثار مترتب بر آن دست یافته است.

عباسی و پسندیده (۱۳۹۶)، در مقاله «مفهوم‌شناسی در مفاهیم دینی با رویکرد روان‌شناسی؛ مراحل و شیوه اجرا» به استنباط، طبقه‌بندی و تحلیل مؤلفه‌های مذکور در منابع دینی پرداخته، جهت‌گیری‌ها و تجربه‌های درونی و... را تشریح می‌کنند.

نجفی (۱۴۰۱)، در مقاله «مفهوم‌شناسی تحول اجتماعی و مؤلفه‌های آن از دیدگاه مقام معظم رهبری» به این نتیجه می‌رسد که نگرش ایشان به تحولات، نگرش توحیدی مبتنی بر سنت‌های الهی و دارای دو سطح درونی و بیرونی است.

بااین‌حال با وجود ضرورت پرداختن به مفاهیم قرآنی به‌صورت منظومه واژگان، به‌ویژه در فرمایشات آیت‌الله خامنه‌ای، تاکنون پژوهشی در این زمینه انجام نگرفته است. حال آنکه بررسی چند واژه در یک پژوهش - صرف‌نظر از دشواری و محدودیت‌ها-، علاوه بر آنکه بر گستره مفهومی و درک دقیق‌تر از آن‌ها می‌افزاید، به ایجاد شبکه مفهومی کمک می‌کند.

۲. روش تحقیق

«این پژوهش با رویکردی اسنادی و با هدف مفهوم‌شناسی تطبیقی انجام شده است. روش‌شناسی حاکم بر این تحقیق، تحلیل محتوای کیفی (Qualitative Content Analysis) است که خود زیرمجموعه رویکرد توصیفی-تحلیلی قرار می‌گیرد.

جامعه و نمونه آماری: جامعه پژوهش شامل کلیه فرمایشات، بیانات و مکتوبات رسمی آیت‌الله خامنه‌ای است که در آن‌ها واژگان کلیدی موردنظر (استکبار، استضعاف، طاغوت، جاهلیت، عدو و ارتداد) به‌کار رفته است. نمونه‌گیری به روش هدفمند (Purposive Sampling) و براساس معیار فراوانی و اهمیت کاربرد واژگان در متون موردنظر انجام خواهد شد.

روش اجرا:

- **مرحله گردآوری:** تمامی اسناد مرتبط با واژگان مورد مطالعه، از منابع معتبر (مانند پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار ایشان) جمع‌آوری می‌شوند.
- **مرحله کدگذاری و طبقه‌بندی:** داده‌های متنی (فرمایشات) با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی مورد واکاوی قرار می‌گیرند. این فرایند شامل کدگذاری باز (Open

(Coding)، محوری (Axial Coding) و انتخابی (Selective Coding) خواهد بود تا مفاهیم بنیادین، ابعاد مفهومی و روابط ساختاری میان این واژگان در منظومه فکری ایشان استخراج و تبیین شود.

- **مرحله تفسیر:** در نهایت یافته‌های کدگذاری شده در چارچوب مبانی قرآنی و تفاسیر مرتبط، تحلیل شده و منظومه مفهومی هر واژه، با تأکید بر وجوه توصیفی (تعریف و مصادیق) و تحلیلی (روابط با سایر مفاهیم)، گزارش خواهد شد.

۳. مفهوم‌شناسی استکبار، استضعاف، طاغوت، جاهلیت، عدو و ارتجاع در فرمایشات آیت‌الله خامنه‌ای

۳-۱. استکبار و استضعاف

«استکبار» از ریشه کبر به معنای خودبزرگ‌بینی دروغین (طریحی، ۱۳۷۵: ۹/۴) و امتناع از قبول حق از روی دشمنی و تکبر است. تکبر می‌تواند در برابر خداوند یا دیگران باشد (ابن‌منظور، ۱۴۱۶: ۱۳/۱۲). بالاترین نوع استکبار، تکبر بر خدا و امتناع از قبول حق و بندگی اوست (راغب، ۱۴۱۲: ۶۹۷). استکبار با تکبر تفاوت دارد؛ تکبر، صفتی روحی است که انسان خود را برتر از دیگران بداند. اما استکبار بیش‌تر جنبه عملی دارد. یعنی کسی که کبر می‌ورزد، در عمل و رفتار تحقیرآمیز خود با دیگران و تصمیم‌گیری در عوض آن‌ها ظاهر می‌شود. مستند این سخن آیه ۴۳ سوره فاطر است که بیانگر استکبارورزی در مقابل پیامبر و حرف حق در عمل و نه در سخن می‌باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۵/۲/۲۶).

متکبر بودن برای خداوند که واجد شرایط است ممدوح (حشر: ۲۳) و برای دیگران مذموم است (راغب، ۱۴۱۲: ۶۹۶). استضعاف اما، از ریشه ضعف در برابر استکبار به معنای ضعیف یافتن و به ضعف کشاندن است (ابن‌منظور، ۱۴۱۶: ۶۲/۸، ۱۴۱۲: ۵۰۷ و قرشی، بی‌تا: ۱۸۳/۴) و با وجود آنکه معمولاً به انسان‌های فقیر گفته می‌شود، در دیدگاه بزرگان دین همچون امام خمینی (ره) با فقر و ناتوانی ملازم نیست (مخبر، ۱۳۹۵)، زیرا در کاربرد قرآنی، هم‌نشینی مستضعف با مستکبر (و نه غنی) و ویژگی‌های آن‌ها، تقابل آن دو را نشان می‌دهد؛ برخلاف مستکبر که خود، گردن‌فرازی می‌کند. مستضعف فردی است که توسط دیگری (مستکبر) دچار ضعف شده است (ابن‌اثیر، ۱۴۲۲: ۸۸/۳)، درحالی‌که ضعیف فردی به‌طور ذاتی ناتوان است. از این‌رو در اندیشه امام خمینی (ره) مستضعفان شامل همه اقشار جامعه، همچون دهقانان، کارگران، پابره‌نه‌ها، علمای دینی، جوانان دانشگاهی و غیره هستند (عظیمی، ۱۳۹۹). استکبار منحصر در سلاطین نیست و هر فرد با تعدی به حقوق زیردستانش، مستکبر و آن‌ها مستضعفند (نک: صحیفه امام، ۱۳۶۸: ۴۸۹/۷).

گروه مستکبر برای تحمیل ولایت خود بر مردم، راهی جز سلب ارزش‌ها، اخلاق، توان و پایداری آن‌ها ندارد. بنابراین رابطه میان استکبار و استضعاف جدلی یا تبادلی بوده، استکبار به استضعاف و استضعاف به استکبار انجامیده، استکبار سبب فساد در نظام سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است (آصفی، ۱۴۲۸ق: ۴۲).

۳-۱-۱. اقسام استکبار و گروه‌های مستکبران و مستضعفان

استکبار گاه از سوی فرد مستکبر نسبت به مخلوق و گاه نسبت به خالق است که این مورد اخیر در ذات می‌باشد، اما به دنبال آن رفتار یاغی‌گرانه می‌آید و در هر دو حالت مذموم است (ترجمه المیزان، ۱۳۷۸: ۱۲/۳۸۶). مستکبران نیز به اقسامی همچون آدم، دولت و گروه مستکبر تقسیم می‌شوند. در مجموع یعنی آن کسانی و آن دولتی که برای حفظ منافع خود، دخالت در امور انسان‌ها و ملت‌های دیگر و تحمیل بر آن‌ها را برای خود آزاد می‌دانند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۸/۱۲). به همین نسبت می‌توان مستضعف را در قالب فرد، گروه و دولت مشاهده کرد.

۳-۱-۲. گستره استکبار و استضعاف

گستره استکبار متناسب با اهداف و عملکرد هر فرد و گروه متفاوت بوده و سرانجام در سطح جهانی و بین‌المللی است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۶/۸/۱۴). گستره استضعاف و دفاع از مستضعفان نیز به وسعت تمامی جهان می‌باشد، بنابراین پرچم ایستادگی در مقابل ظلم باید در سرتاسر جهان به اهتزاز دربیاید (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۹/۶/۲۶)، زیرا تقابل میان استکبار و استضعاف ریشه در اسلام دارد که دینی جهانی (انبیاء: ۱۰۵؛ اعراف: ۲۸ و توبه: ۳۳) و منطبق بر فطرت الهی انسان (روم: ۳۰) است و همچنانکه آمریکا نسبت به همه جای دنیا روح استکباری دارد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۸/۱۲)، در مبارزه با استکبار جهانی نیز نسبت به همه ملت‌های مستضعف، وظیفه داریم (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۹/۱۰/۱۹).

۳-۱-۳. کاربرد قرآنی واژه استکبار و استضعاف و رابطه آن‌ها با دیگر واژگان

در قرآن استکبار و مشتقات آن ۴۸ بار آمده که چهار مورد آن درباره ابلیس و بقیه استکبار انسان به مفهوم ابای از حق می‌باشد. استکبار اغلب به صورت فعل بدون مفعول می‌آید که در این صورت مفعول همان فاعل است (فرهنگ و معارف قرآن، ۱۳۸۲: ۳/۹۴ و ۱۶۵).

در نظام اخلاقی قرآن، استکبار بار منفی دارد؛ چراکه با واژگانی همچون بغی، عتو و استغناء که از صفات ذمیمه هستند، هم‌نشین است (شهیدی، ۱۳۸۸).

از دیدگاه قرآن، کانون‌های کاربردی استکبار بر واژه‌هایی همچون کافران، مشرکان، شیاطین، ملاء و مترفین بنا شده که براساس آن مفاهیم خداناباوری، هم‌رتبگی با شیطان و خودبرتربینی در مال و

مقام شکل می‌گیرد و در تقابل با آن واژگانی مانند عبادت، اطاعت، ایمان، غفران و استضعاف رابطه دوگانه میان استکبار باطل و ایمان حق‌مدار را ایجاد می‌کند (سلیمی و همکاران، ۱۳۹۹). استکبار با واژگانی همچون عتو، غرور، بی‌ایمانی، علو و ظلم، هم‌نشین است.

واژه استضعاف در قرآن نیامده، اما مشتقات آن ۱۳ بار؛ هشت مورد به صورت فعل و پنج مورد به صورت اسم مفعول آمده است.

برخلاف استکبار که در قرآن به صورت کامل در قالب فعل معلوم و یا اسم فاعل آمده که بر عاملیت آن دلالت دارد. استضعاف اغلب به صورت اسم مفعول یا فعل مجهول (قصص: ۵) است که از تحمیل آن توسط دیگران حکایت می‌کند و در دو مورد که معلوم آمده (قصص: ۴ و اعراف: ۱۵۰) به مستکبران و همفکران‌شان نسبت داده شده است. در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای «تعریف مستضعفان به افراد فرودست یا اقشار آسیب‌پذیر درست نیست، زیرا از نظر قرآن [قصص: ۵] مستضعفان یعنی ائمه و پیشوایان بالقوه عالم بشریت؛ کسانی که وارثان زمین و همه موجودی زمین خواهند بود و بسیج مستضعفان این است. مستضعف یعنی آن کسی که بالقوه صاحب وراثت عالم، خلیفه‌الله در زمین، امام و پیشوای عالم بشریت است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۸/۹/۶).

بدیهی است بسیج مستضعفان به معنای بسیج فقرا نیست؛ بلکه پزشکان، اساتید دانشگاه و غیره را هم شامل می‌شود و از سویی کسانی می‌توانند وارث و همه موجودی زمین باشند که توان و شایستگی لازم برای وراثت را داشته باشند. تقابل دو گروه مستضعفان و مستکبران نیز از جنس تقابل فقیر و غنی نیست؛ چراکه اسلام توانگری حاصل از تلاش اقتصادی و درآمد مشروع را تأیید می‌کند (نجم: ۳۹ و نساء: ۳۲). با این حال از آنجاکه یکی از راه‌های به زانو درآوردن مستضعفان توسط استکبار، دشمنان و طواغیت، به فقر کشاندن جامعه اسلامی و سرگرم ساختن آن‌ها به مسائل اولیه معیشتی است (همچنانکه در بنی اسرائیل، قوم ثمود، صدر اسلام و شعب ابی طالب اتفاق افتاد)، بخشی از برنامه خنثی‌سازی نقشه‌های استکبار نیز از طریق محرومیت‌زدایی از نیازمندی حاصل می‌شود که برای جامعه اسلامی کم‌ترین هزینه و بیش‌ترین یاری را دارند (سیدرضی، نامه ۹۳)؛ قشرهای مستضعف و فقیری که نیروهای وفادار و ماندگار انقلاب، امام و دولت‌های مختلف بوده، هستند و خواهند بود» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۶/۰۵/۱۲).

از نظر قرآن، استضعاف در دو ساحت شناخت حق و عمل بدان مطرح بوده، در آیات مختلف کاربرد متفاوت دارد. استضعاف در آیه «کنا مستضعفین» (نساء: ۹۷) مطلق نیست، بلکه استضعاف آن‌ها به خاطر عدم کوچ از سرزمین شرک است، اما استضعاف در آیه «لا یستطیعون...» (نساء: ۹۸) واقعی است (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۷۷/۵).

۳-۱-۴. سبب پیدایش دوگانه استکبار و استضعاف

در جهان امروز پس از پایان یافتن دوقطبی سرمایه‌داری و کمونیسم و جنگ بر سر قدرت و ثروت، دوقطبی میان مستضعفان جهان به رهبری جنبش مسلمین با مستکبران به رهبری آمریکا، ناتو و صهیونیسم به وجود آمد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۰/۱۱/۱۴). علت آن عدم گسترش دین و حاکمیت دینی در عالم بوده، اگر هزار سال دیگر هم دنیا پیشرفت‌هایی داشته باشد، مادامی که دین خدا حاکم نشود، باز عده‌ای مستکبر و عده‌ای مستضعفند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۹/۱۱/۲۴).

در نتیجه در نظام ما، هر سیاست و قانونی باید در خدمت مردم مستضعفی باشد که حکومت طولانی طاغوت‌ها، آن‌ها را از جهات مختلف به استضعاف دچار کرده است. از این رو در رأس برنامه‌های آن، رفع محرومیت و استضعاف حاصل از سیری ظالمان می‌باشد (سیدرضی، خطبه شششنبه): درسی که امام (ره)، آن را از علی (ع) آموخت (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۹/۱۱/۱۰).

در قرآن استکبار و مشتقات آن ۴۸ بار آمده که ۴ مورد آن درباره ابلیس و بقیه استکبار انسان به مفهوم ابی از حق است.

واژه استضعاف در قرآن نیامده اما مشتقات آن ۱۳ بار؛ ۸ مورد به صورت فعل و ۵ مورد به صورت اسم مفعول آمده است.

مستضعف یعنی آن کسی که بالقوه صاحب وراثت عالم، خلیفه‌الله در زمین، امام و پیشوای عالم بشریت است

در جهان امروز پس از پایان یافتن دوقطبی سرمایه‌داری و کمونیسم و جنگ بر سر قدرت و ثروت، دوقطبی میان مستضعفین جهان به رهبری جنبش مسلمین با مستکبران به رهبری آمریکا، ناتو و صهیونیسم به وجود آمد

مستکبران نیز به اقسامی همچون آدم، دولت و گروه مستکبر تقسیم می‌شوند. در مجموع یعنی آن کسانی و آن دولتی که برای حفظ منافع خود، دخالت در امور انسانها و ملت‌های دیگر و تحمیل بر آنها را برای خود آزاد می‌دانند

نمودار ۱ - در ارتباط با واژه استکبار و استضعاف در قرآن

۳-۱-۵. ویژگی‌های مستکبران و مستضعفان

۳-۱-۵-۱. ویژگی‌های مستکبران

شخص، دولت و نظام استکباری، ویژگی‌هایی دارند. آیت‌الله خامنه‌ای گاه تنها به ذکر این ویژگی‌ها بسنده می‌کنند و زمانی آن را مستند به آیات قرآن و روایات می‌سازند. بعضی از آن‌ها عبارتند از:

۱. خلف وعده؛
ایشان با اشاره به آیه ۲۱ سوره ابراهیم، شیطان و آمریکا را مصداق مستکبران می‌خوانند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۵/۵/۱۱)؛
۲. خودبرتربینی
خودبرتربینی یعنی خود را دارای جایگاه ویژه دانستن، بزرگ‌ترین مشکل استکبار است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۸/۲۹)؛
۳. دروغ‌گویی، باطل‌گرایی، فریب و تقلب
«بزرگترین جرائم استکبار جهانی این است که دروغ‌گویی، فریب، تقلب و باطل‌گرایی را، با رفتار خود در دنیا ترویج می‌کند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۵/۹/۱۹)؛
۴. موجه شمردن جنایت
«نظام استکبار و استعمار، با پوشاندن لباس خدمت بر جنایت، آن را توجیه می‌کند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۸/۲۹)؛
۵. ایجاد رعب و ترس
از مهم‌ترین ابزارهای استکبار برای مطیع ساختن مخاطبان خود، توسل به تخویف و ترساندن آن‌هاست (زمر: ۳۶) (نک: خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۰/۹/۶؛ بازدید صداوسیما: ۱۳۸۳/۲/۲۸)؛
۶. سیری‌ناپذیری
مسیر استکباری شیطان به سوی جهنم و ویژگی جهنم، سیری‌ناپذیری است (ق: ۳۶). دیگر مستکبران نیز چنین هستند: «قدرت‌های مستکبر دنیا حد یقف ندارند؛ می‌خواهند بر همه دنیا، منابع مالی و نیروهای انسانی تسلط پیدا کنند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۰/۲/۳)؛
۷. تفرقه‌افکنی
از اهداف اساسی استکبار و آمریکا در دنیای اسلام، ایجاد اختلاف به ویژه میان شیعه و اهل سنت است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۳/۹/۳)؛
۸. دخالت در زندگی دیگران
«استکبار یعنی قدرت‌هایی در دنیا به سبب دارا بودن امکانات پولی، تسلیحاتی و تبلیغاتی در امور زندگی کشورها و ملت‌های دیگر، دخالت‌های مالکانه می‌کنند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۸/۱۲)؛
۹. حق‌گریزی

«شاخص دیگر استکبار، حق‌ناپذیری مطلق است؛ یعنی نه حرف حق و نه حق ملت‌ها را نمی‌پذیرند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۰/۸/۲۹)؛
۱۰. تلاش برای سیطره کامل بر جهان اسلام
«امروز نقشه اساسی استکبار برای دنیای اسلام، سیطره کامل است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۴/۱/۱۷)؛

۱۱. مخالفت با طلاب و روحانیون

از آنجاکه استکبار جهانی و امریکا در پی فریب بشریت از طریق کتمان حقیقت است (و روحانیون دین حق را تبیین می‌کنند) با یک‌یک عمامه به سرها، طلبه‌ها و روحانیون دشمن است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۳/۴/۱۵)؛

۱۲. ایجاد فقر و ضعف در مسلمانان

امروز قدرت‌های مستکبری که از آن سوی دنیا ملت‌های مسلمان را در فقر و اختلاف نگه می‌دارند... عامل گرفتاری‌های آن‌ها هستند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۸/۳/۱۲)؛

۱۳. داشتن شبکه‌های اطلاعاتی و تبلیغاتی اغواگر

رسانه‌ها و دستگاه‌های تبلیغاتی و اطلاعاتی وابسته به استکبار، از مهم‌ترین ابزارهای نفوذ دشمنان استقلال ملت‌ها هستند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۴/۲۹؛ ۱۳۷۷/۷/۵ و ۱۳۸۲/۵/۸). این مطلب مهمی است که خداوند در آیه ۲۰۴ سوره بقره بدان اشاره می‌کند.

۱۴. فتنه‌انگیزی

«فتنه‌انگیزی از جمله اقدامات شبکه استکباری صهیونیسم و سازمان‌های جاسوسی امریکا و انگلیس در همه دنیای اسلام است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۵/۱/۲۵)؛

۱۵. تمرکز بر از بین بردن نقاط قوت ملت‌ها (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۴/۶/۲۹)؛

۱۶. عدالت‌ستیزی نظام استکباری غرب و در رأس آن امریکا (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۲/۸/۲۳)؛

۱۶. بی‌اعتنایی به ارزش‌های ملت‌های دیگر (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۱/۸/۱۲)؛

۱۷. عدم برخورداری از قدرت معنوی جهت برآوردن خواسته‌های خود در دنیا (خامنه‌ای،

بیانات: ۱۳۸۱/۸/۷)؛

ویژگی‌های مستکبران

Presented with xmind

نمودار ۲- ویژگی‌های مستکبران

۳-۱-۵-۲. ویژگی‌های مستضعفان

مستضعف کسی است که تحت تأثیر تبلیغات و برنامه‌های مستکبران، از نظر اقتصادی، فکری، اعتقادی و عمل به احکام دین دچار فقر شده است. با این ویژگی مستضعفان اما دو گروه هستند: مستضعفان اقتصادی یا همان فقرا و مستضعفان دینی؛ مستضعف دینی کسی است که یا از نظر شناخت حق و یا از حیث انجام احکام دینی ضعیف است (سبحانی، ۱۳۸۵: ۹۹) یا آنکه در سرزمین کفر می‌باشد که عالم دینی در آن نیست که احکام را از او بی‌رسد و یا ترس شکنجه‌های کفار امکان عمل را از آن‌ها گرفته، درحالی‌که توان خروج از آن را هم ندارند و یا ذهن‌شان نسبت به وجود دینی هدایت نمی‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۷۹/۵). مستضعفان سربازان انقلاب هستند که سختی‌های آن را به جان خریدند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۷/۳/۱۴).

۳-۱-۶. بیان مصادیق استکبار و استضعاف

آیت‌الله خامنه‌ای گاه برای بیان مصادیق واژه قرآنی مستکبر از فرعون و گروه‌های بدخواه و معارض آن‌زمانی (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۸/۲۹) و گاه از آمریکا در بیان مصادیق این‌زمانی یاد می‌کند

(خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۸/۱۲) یا با عنوان استکبار جهانی این مفهوم را به تمام زورگوها و قلدراه‌های عالم تعمیم داده (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۸/۳/۱۴)، همراهی بعضی از دولت‌های اروپایی با استکبار جهانی و رژیم صهیونیستی برای براندازی اسلام از منطقه را مذمت می‌کنند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۵/۵/۱۷). ایشان با استناد به فرمایش امام حسین (ع): «و یأمن المظلومون من عبادک»؛ مقصود از مظلومان را مستضعفان می‌دانند که به جهت سلطه طواغیت در آن روز و امروز، راه به جایی نمی‌برند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۸/۱/۲۳). این تعریف از مستضعفان، همان بیان قرآن است (نساء: ۹۸).

۳-۱-۷. وظیفه مسلمانان و نظام اسلامی در مقابله با استکبار و استضعاف

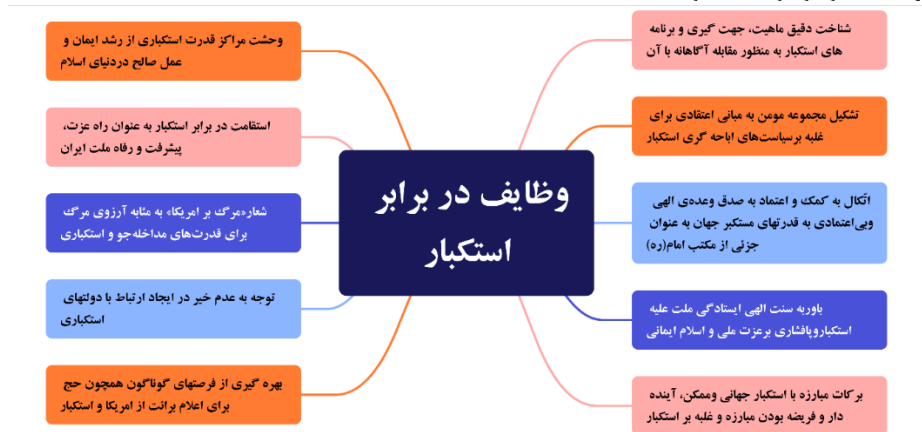
۳-۱-۷-۱. وظایف در مقابله با استکبار

انقلاب و جمهوری اسلامی تقسیم سنتی دنیا میان سلطه‌گر و سلطه‌پذیر را درهم شکسته (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۷/۱/۱)، در جهت تحقق آیه نفی سبیل (نساء: ۱۴۱) پیوسته به مبارزه با استکبار و در رأس آن آمریکا پرداخته است. استکبار نیز به‌عنوان دشمن شماره یک بیداری اسلامی (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۴/۶/۱۱) ضدحمله را شروع کرد. از این‌رو مبارزه با استکبار جزء ذات انقلاب و خواسته اساسی ملت بوده (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۷/۸/۱۲)، نیازمند اقداماتی است که بعضاً عبارتند از:

۱. شناخت دقیق ماهیت، جهت‌گیری و برنامه‌های استکبار به‌منظور مقابله آگاهانه با آن (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۵/۵/۱۷)؛
۲. تشکیل مجموعه مؤمن به مبانی اعتقادی برای غلبه بر سیاست‌های اباحه‌گری استکبار (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۷/۲/۱۵)؛
۳. اتکال به کمک و اعتماد به صدق وعده الهی و بی‌اعتمادی به قدرت‌های مستکبر جهان به‌عنوان جزئی از مکتب امام (ره) (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۳/۳/۱۴)؛
۴. باور به سنت الهی ایستادگی ملت علیه استکبار و پافشاری بر عزت ملی و اسلام ایمانی (خامنه‌ای، خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۱۱/۳۰)؛
۵. برکات مبارزه با استکبار جهانی (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۰/۱۱/۲۶) و ممکن، آینده‌دار و فریضه بودن مبارزه و غلبه بر استکبار (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۵/۸/۹)؛
۶. بهره‌گیری از فرصت‌های گوناگون همچون حج برای اعلام برائت از امریکا و استکبار (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۳/۹/۳۰)؛

۷. توجه به عدم خیر در ایجاد ارتباط با دولت‌های استکباری (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۸/۸/۱۲):
۸. شعار «مرگ بر امریکا» به‌مثابه آرزوی مرگ برای قدرت‌های مداخله‌جو و استکباری (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۴/۲/۱۸):
۹. استقامت در برابر استکبار به‌عنوان راه عزت، پیشرفت و رفاه ملت ایران (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۵/۳۳/۱۴):
۱۰. وحشت مراکز قدرت استکباری از رشد ایمان و عمل صالح در دنیای اسلام (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۲/۸/۲۳):

وظایف در برابر استکبار

نمودار ۳- وظایف در برابر استکبار

۳-۱-۷-۲. وظایف در مقابله با استضعاف

اسلام به‌عنوان هدف و مستضعفان و جوانان به‌عنوان سربازان انقلاب، دو سرمایه حرکت انقلابی امام (ره) هستند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۷/۳/۱۴)؛ از این رو امام (ره) دائماً بر حقوق آن‌ها تکیه کرده، آنان نیز سختی‌های نظام را به جان خریدند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۰/۳/۱۴). بنابراین برای رفع استضعاف، باید اقدامات زیر صورت گیرد:

- آسان کردن زندگی برای مستضعفان (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۹/۲/۱۴) توسط کارگزاران حکومت، در تمام سطوح (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۱/۶/۳۰):
- توجه به دستور خداوند درباره مبارزه با استبداد و فساد همراه با تلاش برای رفع فقر از زندگی مستضعفان (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۵/۱۰/۱۹):

۳. اولویت‌بخشی به رفع فقر در تنظیم همه برنامه‌های کشور (خامنه‌ای، پیام: ۱۳۷۱/۳/۷):
۴. ملاک ارزیابی و صحت برنامه‌ها قرار دادن رفع فقر (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۰/۶/۳):
۵. جلوگیری از تعطیلی سنت حسنه کمک به ضعفا در قالب صدقه، اطعام، وقف و حبس در جامعه (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۳/۴/۲۹).

وظایف در برابر استضعاف

نمودار ۴- وظایف در برابر استضعاف

۲-۳. طاغوت

۱-۲-۳. تعریف طاغوت

یکی دیگر از مفاهیم قرآنی واژه «طاغوت» صیغه مبالغه از طغیان به مفهوم تجاوز از حد و مرز است. اصل آن طغوت مانند جبروت است که لام الفعل آن، جای عین الفعل آمده، تبدیل به الف شده، مفرد، جمع، مذکر و مؤنث آن یکسان می‌باشد. به معبود و متبوع غیر خدا همچون بت‌ها، شیطان و کاهنان نیز طاغوت گفته می‌شود (راغب، ۱۴۱۲ق: ۵۲۰ و ابن‌منظور، ۱۴۱۲ق: ۸/ ۱۷۰). امام علی (ع) هر حاکمی که بر مبنایی غیر سخن اهل بیت (ع) حکم کند را طاغوت می‌داند (نوری، ۱۳۶۵: ۱۷/ ۲۴۴)؛ از این رو از نظر آیت‌الله خامنه‌ای، طاغوت به معنای اندادالله و شرکاءالله، یعنی کسی است که در مقابل خدا دستگاهی برپا می‌کند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۶/۲/۷). بنابراین هر حکومتی که محتوای آن اسلامی نباشد، طاغوتی است (امام خمینی، ۱۳۶۸: ۸/ ۴۰۹). ایزوتسو طغیان را مترادف استکبار یعنی هر غروری که به عصیان بینجامد می‌خواند (ایزوتسو، ۲۰۰۲م: ۱/ ۱۴۹).

۲-۲-۳. مفهوم طاغوت در قرآن

واژه طاغوت در قرآن هشت بار در پنج سوره آمده و موارد هم‌نشین آن اطاعت، عبادت، قضاوت، کفر، جبت و اجتناب از طاغوت و واژگان نزدیک به معنای آن بغی، عدوان، اعتداء، جور، استعلاء، و استکبار است که همه از نوعی سرکشی و تجاوز از حد حکایت می‌کند (پورفرد و همکاران، ۱۳۹۷).

از آنجاکه در طول تاریخ، انبیاء با طواغیت روبه‌رو بودند، آیه ۲۷ نحل، عبادت خداوند و اجتناب از طاغوت را از جمله اهداف بعثت آن‌ها دانسته و آیات ۲۵۶ و ۲۵۷ سوره بقره، موضع‌گیری دوگانه انسان‌ها در برابر طاغوت را بیان می‌کند؛ گروهی با کفر به طاغوت و ایمان به خداوند به عروة‌الوثقی یعنی ریسمان محکم (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۴/۶/۲۵) چنگ زده‌اند؛ کفر به طاغوت یعنی (کفر به همین نظام‌های سلطه موجود در دنیا (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۷/۳/۲۱)؛ و کسانی به جای تمسک به قرآن، به سیاست‌های آمریکا - که طاغوت اعظم و شیطان اکبر است، عمل می‌کنند. در حالی که شرط نخست، کفر به طاغوت است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۵/۲/۲۹). باید توجه داشت که ایمان بالله را از مردم به‌سختی می‌شود گرفت؛ (ازاین‌رو) تکیه تبلیغات دشمنان، روی کفر به طاغوت است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۴/۶/۲۵). اجتناب از طواغیت (زمر: ۱۷) یعنی خطی در مقابل خط توحید و عبودیت خدا وجود دارد و آن خط طاغوت است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۸/۱/۱۴).

در قرآن دو نوع طاغوت مطرح شده است؛ طاغوت فردی مانند فرعون و نمرو و طاغوت جمعی مانند قوم ثمود که علیه پیامبر الهی طغیان کردند و قوم موسی^(ع) که سلطه فرعون را پذیرفتند (پورفرد و همکاران، ۱۳۹۷). بعضی تفاسیر طغیان را دارای ابعاد فرهنگی، اقتصادی و سیاسی دانسته و هامان، نمرو و فرعون را به ترتیب نماد آن‌ها شمردند (قرائتی، ۱۳۸۳: ۱۰/۲۴۰).

۳-۲-۳. مصادیق طاغوت

آیت‌الله خامنه‌ای علاوه بر آمریکا و نظام‌های سلطه، رژیم پهلوی که عدم رسیدگی آن‌ها به بعضی مناطق، سبب استضعاف مردم شده است را، نماد طاغوت امروزی می‌داند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۲/۶/۳).

براساس آنچه گفته شد علاوه بر استکبار، واژه دیگری که در تقابل معنایی با «استضعاف» قرار می‌گیرد، «طاغوت» است و بدبختی مردم دنیا به خاطر پیموده نشدن راه خدا و به خاطر راه طواغیت می‌باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۶/۶/۲۶).

۳-۳. جاهلیت

۱-۳-۳. تعریف و ویژگی‌های جاهلیت

جاهلیت یکی از مفاهیم قرآنی و از ریشه جهل است و به حالت عرب پیش از بعثت که به خدا، رسول و دین جاهل بوده، به پدران خود فخر و تکبر می‌ورزیدند گفته می‌شود (ابن‌منظور، ۱۴۱۶: ۲/۴۰۲ و طریحی، ۱۳۷۵: ۵/۳۴۶). در اصطلاح قرآن، حدیث و عرف اسلامی، دوران جاهلیت مقابل با دوران بعثت است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۳/۱۰/۱۰). برخی جاهلیت را به معنای ناآگاهی گرفته‌اند؛ اما این جهالت بشر، آن چیزی نیست که نقطه مقابلش اختراعات و اکتشافات است؛ بلکه

اگر بشر به اوج علم هم برسد، اما از لحاظ حقوق و احکام، قائل به دو گونه انسان و دو طبقه بشر باشد، جاهل است. از این رو نهج البلاغه، در توصیف شرایط ظهور اسلام آن را فاقد نور و غرق در غرور خوانده است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۳/۱۱/۱۳).

در مجموع جاهلیت به معنای وسیع، عبارت است از غلبه و حاکمیت نیروی شهوت و غضب انسانی بر محیط زندگی، به گونه‌ای که فضائل در آن گم و رذایل بر آن حاکم شود (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۴/۲/۲۶). ظهور و بروز جاهلیت که بخشی از آن به عدم علم برمی‌گردد، گاه در ایجاد تبعیض و دوگانه‌سازی در جامعه بروز می‌کند. در ادبیات اسلامی، جاهلیت اولی همان جاهلیت پیش از اسلام بوده و نشانگر آن است که جاهلیت دیگری وجود دارد (مکارم، ۱۳۸۲: ۱۷/۲۹۱).

۳-۳-۲. مفهوم جاهلیت در قرآن

واژه جاهلیت در قرآن چهاربار در چهار سوره آمده، عادت‌ها و آداب جاهلی همچون ظهار، نسبی و... را مطرح کرده، برخی را اتقیح و برخی را اصلاح می‌کند (پیشین). از آیات چنین برمی‌آید که واژگان حکم، تبرج، ظن و حمیه، از کاربردهای واژه جاهلیت و هم‌نشین آن هستند (دائرةالمعارف قرآن، ۱۳۸۳: ۹/۴۴۱) و مفاهیمی همچون بعثت شریف نبوی و دیگر انبیاء، دین اسلام و آموزه‌های توحیدی در مقابل آن قرار دارد.

۳-۳-۴. گستره و ویژگی‌های جاهلیت

جاهلیت نیز همچون استکبار و استضعاف می‌تواند به دو صورت فردی و گروهی در هر زمان و مکان پدیدار شود. از این رو آیت‌الله خامنه‌ای می‌فرماید: «مهارگسیختگی در شهوات نفسانی و جنسی، غضب، قساوت و خون‌ریزی - حتی در مورد فرزندان خود "سفها بغیر علم" (انعام: ۱۴۰) - یعنی از روی سفاهت و جاهلیت (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۴/۲/۲۶)، غارت کشورهای ضعیف، ابتدال و هرج و مرج اخلاقی و جنسی، سانسور افکار انقلابی پیامبر (ص) (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۶/۲/۴)، این‌ها چیزهایی بود که در آن روز اما نه تنها در جزیره العرب، بلکه در دو امپراطوری بزرگ ایران و روم و بقیه دنیای آن روز - که حکمرانی‌های طاغوتی وجود داشت - مشهود بود (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۸/۷/۱۵) و امروز گسترده‌تر، در قالب شهوت‌رانی بی حساب، بی مهار و بی منطق (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۴/۱۰/۲۶)، سازماندهی شده، با پشتوانه منطق‌ها و مبانی فکری مصنوعی به بشریت ارائه می‌شود. با این اوصاف، تمدن امروز غرب، جاهلیت مدرن و تجدید یافته است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۰/۱۲/۱۰). امروز جاهلیت با توان بسیار بالا و با خطر صدها و بلکه هزارها برابر جاهلیت روزهای نخست اسلام بازتولید شده است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۳/۱/۲۶)؛ روش‌ها تغییر کرده، اما روح قضیه همان است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۶/۲/۴).

۳-۳-۵. راهکار مقابله با جاهلیت

امت اسلامی با تمسک به اسلام می‌تواند دنیای غرق در شهوت، خشم و جاهلیت را نجات دهد. زیرا اسلام در مقابل همه این واقعیات زشت قد برافراشته «لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا» (فرقان: ۱)، همه جهان را مخاطب هشدار خود قرار داد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۴/۲/۲۶). نبی در این جامعه، رسالت برهم زدن نظام جاهلی و استقرار نظام توحیدی یعنی از بین بردن استضعاف و استکبار، تکریم انسان و به فعلیت درآوردن ارزش‌های مثبت و عالی را دارد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۵۵/۱۰/۱۰)، از این رو پیامبر حج، طواف و سعی را مطلقاً تغییر نداد - قالب آن حفظ شد، اما جهت آن را ۱۸۰ درجه عوض کرد؛ یعنی حجبی که مظهر شرک، بت‌پرستی، خرافه‌پرستی، عصبیت و جهالت محض بود، به مظهر توحید، صفا، اخلاص و دل‌باختگی در مقابل خداوند تبدیل شد؛ پس باید جاهلیت را شناخت و به مقابله با آن برخاست (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۷/۶/۵).

۳-۴-۳. عدو

۳-۴-۱. معنای عدو

از جمله مفاهیم قرآنی «عدو» به معنای دشمن است که به صورت مفرد «عدو» و یا جمع «اعداء» به کار می‌رود. عدو در لغت به معنای تجاوز و ضد التیام است که اگر درباره قلب باشد، عداوت، معاداة و دشمنی و اگر درباره راه رفتن باشد، به معنای دویدن (عدو) و گاه درباره اخلاص در عدالت یعنی عدوان است (راغب، ۱۴۱۲ق: ۵۵۳).

۳-۴-۲. مفهوم واژه عدو در قرآن

واژه عدو و مشتقات آن، در مجموع ۱۰۶ بار در قرآن به کار رفته که ۶۹ مورد آن همراه با واژه‌های هم‌نشین و مقابل آن حوزه معنایی آن را شکل می‌دهد. مفاهیمی همچون انکار و نافرمانی خداوند، تجاوز، عدم راست‌گویی، تکبر و استهزاء، هم‌نشین و مفاهیمی همچون معرفت، محبت و کمک، تواضع در برابر حق و غیر آن در تقابل این واژه قرار دارد. دین شامل خدا، پیامبران و مؤمنان بیش از همه هدف عداوت هستند و واژگانی همچون فرعون، یهود، منافقان و شیطان، مصادیق عدو در قرآن می‌باشند (شفیعی، ۱۳۹۱). از جمله واژگان هم‌نشین عدو در قرآن، واژه شیطان است که خداوند به دشمن شمردن آن امر می‌کند (فاطر: ۶).

عدو در قرآن به دو معنای سبیل (بقره: ۱۹۳) و ظلم (مائده: ۲ و مجادله: ۸) آمده (فیروزآبادی، ۱۴۱۶: ۳۶/۴)، درباره دشمنی‌های میان افراد مختلف همچون بین نصاری (مائده: ۱۴)، موسی و فرعون (فاطر: ۶۹)، ابلیس با آدم و حوا (اعراف: ۲۲)، اولاد و ازواج با والدین (تغابن: ۱۴) و غیر آن می‌باشد. قرآن کریم گاه به بیان ویژگی‌های دشمن یا مصادیق آن می‌پردازد و گاه راه‌های مقابله با آن

را بیان می‌کند. از آنجاکه اقدامات دشمن مستمر و آسیب‌زاست، در قرآن کریم مکرر، اسم و داستان شیطان، شیطان صفت‌ها، ابلیس، فرعون، نمرود، قارون و دشمنان پیغمبر در زمان بعثت آمده است. این تکرار برای عدم غفلت از کید شیطان است. امیرالمؤمنین (ع) فرمود: «من نام لم ینم عنه»؛ (سیدرضی، نامه ۶۲).

قرآن کریم در مواردی با روایت جنگ‌های حق علیه باطل و پایداری آن‌ها در برابر دشمن، صحنه‌ای از جنگ‌های احتمالی را به تصویر می‌کشد. از آن جمله آیه ۲۲ سوره احزاب درباره جنگ احزاب است که دشمن جبهه مرکبی از شیاطین تشکیل داده بود و چون مؤمنان پیش‌تر از تقابل پیوسته حق و باطل (انعام: ۱۱۲) و پیروزی نهایی جبهه حق خیر داشتند، با دیدن جبهه مرکب دشمن، بر ایمان و تسلیم‌شان در برابر حق افزوده شد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۹/۱۱/۴). از این رو جمهوری اسلامی که مصداق امروزی جبهه حق می‌باشد و هندسه‌اش الهی، بنای آن هم با دست یک مرد الهی و بقاء آن هم با اراده و ایمان این ملت بزرگ است، استوار خواهد ماند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۹/۲۲).

شیطان، دشمن بشر و غرور ابزار شیطان است و مناشیء مختلف دارد؛ گاه مغرور شدن به خود است که این دو حالت دارد: مغرور شدن به گرفتن پست و مقام یا به دست آوردن توفیق و پیشرفت در انجام کار. گاه مغرور شدن و غرور شدن به خداوند و احساس خاطر جمعی مطلق از جانب خداست؛ برای مثال بگوید ما که جزء گروه دوستان اهل بیت (ع) هستیم و خدا با ما کاری ندارد «ولا یغرنکم بالله الغرور» (فاطر: ۵) که شقاوت این فرد از همه بالاتر است (صحیفه سجادیه، ۱۳۹۲: دعای ۴۶) (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۱/۱/۲۳).

۳-۴-۳. اقسام دشمن

ما دو دشمن داریم: دشمن نخست در درون خود ماست و عبارت است از: آلوده شدن به شهوات، حرص به دنیا، دل بسته شدن به منافع فردی، مرعوب دشمنان بیرونی شدن و مأیوس شدن از تحقق وعده‌ها و آرمان‌های الهی. دوم، دشمن بیرونی که عبارت است از قدرت‌های سلطه‌طلب جهانی که برای تحقق مقاصد خود حاضرند همه دنیا را به خاک و خون بکشند... قرآن کریم در آیه ۲۵۰ سوره بقره، راه مقابله با هر دو دشمن را بیان کرده، به یادآوری ضعف‌ها و کوتاهی‌های خود و توبه و اصلاح آن درباره دشمن درونی «رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَ اسْرَأْنَا فِيْ اَمْرِنَا» (بقره: ۲۵۰) و عدم غفلت و ثبات قدم در برابر دشمن بیرونی سفارش کرده است: «و ثَبَّتْ اَقْدَامَنَا» (بقره: ۲۵۰) (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۱/۱۰/۱۹).

با توجه به روایت‌هایی همچون: «اعدی عدوک نفسک التي بین جنییک» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۶۴/۷۰) که نفس اماره را بالاترین و نزدیک‌ترین دشمن به انسان می‌داند (مطهری، ۱۳۸۰: ۵۱/۱)، دشمن نخست، بسیار خطرناک‌تر از دیگری است؛ همانکه پیوسته به بدی‌ها فرمان می‌دهد (یوسف: ۵۳) و دشمن بیرونی با شناسایی و استفاده از ضعف نفسانی افراد، کارهای زشت را برای آنان آراسته (حجر: ۳۹)، به اهداف خود دست پیدا می‌کند. در جنگ احد هم که دشمن ضربه زد، در حقیقت مسلمانان از خودشان - به جهت عدم تبعیت از فرمان پیامبر (ص) و استفاده دشمن از ضعف آن‌ها - ضربه خوردند. از این رو خداوند می‌فرماید: «ما اصابک من حسنة فمن الله و ما اصابک من سيئة فمن نفسک» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۱/۱۰/۱۹). هر چند که مخاطب آیه پیامبر (ص) است، اما شمول دارد و در حقیقت در مفهوم آیه ۵۳ سوره انفال و آیه ۲۰ سوره شوری می‌باشد که اختیار انسان را می‌رساند (طباطبایی، ۱۳۵۲: ۱۴/۵). این مطلب شبیه دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای درباره اختیار انسان در انتخاب ارتجاع یا ترک آن است.

۳-۴-۴. حامیان و یاران دشمن

برخی خود، دشمن نیستند، اما متحرک به تحریک دشمن شده (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۲/۲۳)، آگاهانه یا ناآگاهانه با بدگویی، فحاشی و شمشیر بر روی هم کشیدن (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۷/۱/۱) به تحقق اهداف دشمن کمک می‌نمایند؛ آن‌ها با تضعیف ایمان به خدا، باور به مردم، انقلاب و موفقیت، برای دشمن کار می‌کنند؛ از این رو غریبه به‌شمار می‌آیند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۵/۳/۱۴). باید توجه داشت که یاری دشمن گاه با لقاء مطلب و گاه از طریق سکوت یا عقب‌نشینی دولت‌های اسلامی در عرصه سیاسی و بین‌المللی است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۴/۸/۱۳).

۳-۴-۵. مصادیق عدو

درباره مصداق امروزی عدو اما، باید توجه داشت که با عنایت به شاخص‌های عملکردی دشمن، امروز دشمن شماره یک بیداری و گرایش اسلامی، قدرت‌های استکباری (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۴/۶/۱۱) و در درجه نخست آمریکا و صهیونیسم هستند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۱۱/۶)؛ زیرا آمریکایی که خود، شر و شیطان مجسم است، تقویت بیداری اسلامی و تجدید هویت و عزت مردم را نمی‌خواهد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۲/۲/۲۹).

۳-۴-۶. شیوه‌های اعمال دشمنی از سوی دشمنان

یکی از لوازم توجه و ملاحظه برای ضربه نخوردن، شناختن و دیدن دشمنی است که می‌خواهد به ما ضربه بزند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۸/۲). بعضی از شیوه‌های دشمن از نظر آیت‌الله خامنه‌ای عبارتند از:

۱. ایجاد اختلاف میان شیعه و سنی و طوائف (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۷/۷/۱۰)،
۲. سلب هویت از ملت ایران (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۷/۲/۱۶)؛
۳. فشار اقتصادی بر مردم برای قرار دادن آن‌ها روبه‌روی نظام (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۴/۱/۱)،
۴. ایجاد تزلزل در سرمایه‌های نظام همچون بیست‌ودو بهمن (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۱۰/۲۹)؛
۵. توطئه برای کودتا و جنگ تحمیلی هشت‌ساله؛
۶. تحریم و مصادره اموال؛
۷. جنگ روانی و تبلیغاتی و رسانه‌ای؛
۸. تلاش برای جلوگیری از رشد علمی و دستیابی به دانش‌های نوین؛
۹. سلب اعتماد به خود و به مسئولان (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۶/۱/۱)؛
۱۰. انهدام سنگرهای معنوی و دشمنی با هر که منادی وحدت و مدافع نظام باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۷/۲)؛
۱۱. دخالت آشکار در انتخابات (خامنه‌ای، پیام: ۱۳۸۸/۹/۵)؛
۱۲. منصرف کردن ذهن مردم از دشمنی دشمن؛
۱۳. انجام جنگ روانی برای مأیوس کردن مردم (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۷/۳/۱۴)؛
۱۴. تمرکز بر تهاجم فرهنگی (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۵/۶/۶)؛
۱۵. تحریف حقایق و تاریخ (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۰/۳/۱۴)؛
۱۶. قرار دادن نفوذی‌ها و مزدوران خود در میان مردم (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۴/۱/۱)؛
۱۷. القاء احساس عقب‌ماندگی و ناتوانی در مردم (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۳/۹/۱۱)؛
۱۸. دشمنی با امام بزرگوار (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۳/۳/۱۴)؛
۱۹. منصرف کردن ذهن مردم از دشمنی با دشمن؛
۲۰. سلب امنیت از مردم در حرکت به سوی آرمان‌ها (خامنه‌ای، دیدار مسئولان قضایی، ۱۳۸۲/۴/۷)؛
۲۱. ایجاد اختلاف، بی‌ایمانی و مشکلات برای مردم، عمیق کردن فاصله طبقاتی، ترویج فساد و بدبین کردن مردم به مسئولان و از حیثیت انداختن قوه قضائیه، شورای نگهبان و مجلس (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۴/۳/۸).

شیوه‌های اعمال دشمنی از سوی دشمنان

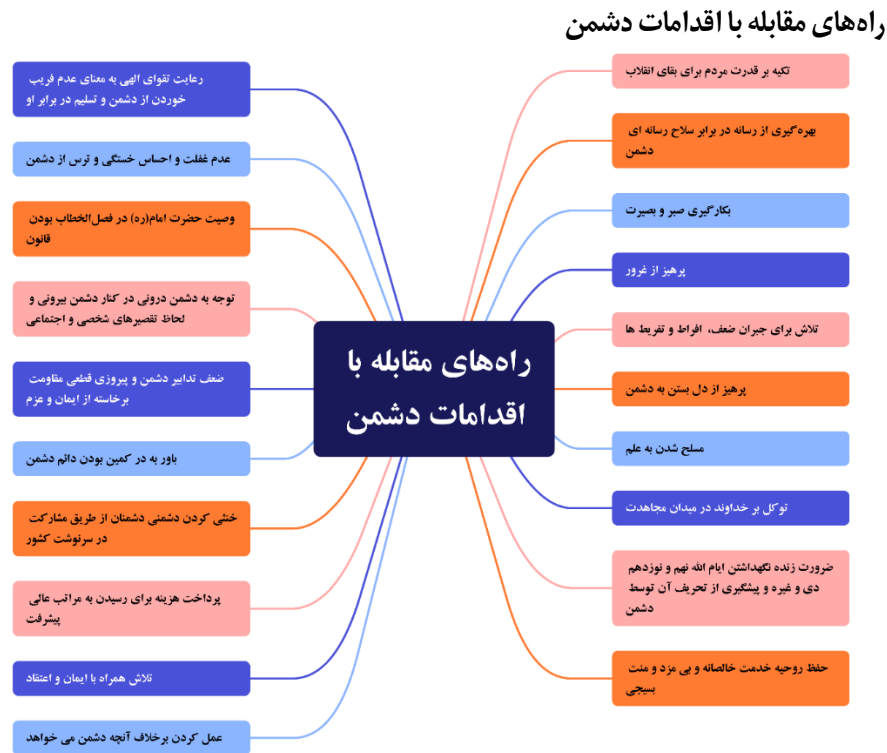
Presented with xmind

نمودار ۵- شیوه‌های اعمال دشمنی از سوی دشمنان

۳-۴-۷. راه‌های مقابله با اقدامات دشمن

پس از شناخت شیوه اقدامات دشمن باید برای مقابله با وی آمادگی داشت (انفال: ۶۰) و دانست که دشمن، همسایه، رقیب و یا کشوری که با ما دشمنی نمی‌کند نیست؛ بلکه آن است که با ما دشمنی می‌کند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳/۲/۱۳۹۵). باید توجه داشت که دشمنان برای آسیب‌رسانی به جبهه حق، بسیار برنامه‌ریزی و هزینه می‌کنند، اما خداوند خود، برای جبهه حق وعده پیروزی داده است: «حقاً علینا نصر المومنین» (روم: ۴۷) و با وجود آنکه کید دشمنان ضعیف بوده (نساء: ۷۹)، آن‌ها مشمول سنت «غفلت» هستند، یعنی خداوند آن‌ها را دچار غفلت کرده، به‌گونه‌ای که هزینه‌کرد آن‌ها برای‌شان سودی نداشته (انفال: ۳۶)، گاه اثر عکس دارد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۱۱/۶)، اما بدیهی است کسب پیروزی مستلزم شناخت برنامه‌ها و راه‌های نفوذ دشمن و راهکارهای مقابله با آن

- و اقدام به‌هنگام، توسط افراد صاحب بصر و صبر است: «ولا يحمل هذا العلم الا اهل البصر و الصبر» (سیدرضی، خطبه ۱۷۳). راهکارهای آیت‌الله خامنه‌ای در این رابطه عبارتند از:
۱. تکیه بر قدرت مردم برای بقای انقلاب (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۹/۲۲)؛
 ۲. بهره‌گیری از رسانه در برابر سلاح رسانه‌ای دشمن (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۷/۲)؛
 - ۳ و ۴. به‌کارگیری صبر و بصیرت (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۴/۳/۸)؛
 ۵. پرهیز از غرور (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۱/۱/۲۳)؛
 ۶. تلاش برای جبران ضعف، افراط و تفریط‌ها (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۱/۱۰/۱۹)؛
 ۷. پرهیز از دل بستن به دشمن (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۱۱/۶)؛
 ۸. مسلح شدن به علم (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۵/۶/۲۵)؛
 ۹. توکل بر خداوند در میدان مجاهدت (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۵/۵/۳۰)؛
 ۱۰. ضرورت زنده نگهداشتن ایام‌الله نهم و نوزدهم دی و... و پیشگیری از تحریف آن توسط دشمن (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۳/۱۰/۱۷)؛
 ۱۱. حفظ روحیه خدمت خالصانه و بی‌مزد و منت بسیجی (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۹/۴)؛
 ۱۲. عمل کردن برخلاف آنچه دشمن می‌خواهد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۴/۳/۵)؛
 ۱۳. تلاش همراه با ایمان و اعتقاد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۴/۳/۳)؛
 ۱۴. پرداخت هزینه برای رسیدن به مراتب عالی پیشرفت (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۲/۵/۱۵)؛
 ۱۵. خنثی کردن دشمنی دشمنان از طریق مشارکت در سرنوشت کشور (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۴/۱/۱)؛
 ۱۶. باور به در کمین بودن دائم دشمن (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۵/۱۲)؛
 ۱۷. ضعف تدابیر دشمن و پیروزی قطعی مقاومت برخاسته از ایمان و عزم (خامنه‌ای، پیام: ۱۳۸۸/۹/۵)؛
 ۱۸. توجه به دشمن درونی در کنار دشمن بیرونی و لحاظ تقصیرهای شخصی و اجتماعی (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۸/۲)؛
 ۱۹. وصیت امام^(ع) در فصل الخطاب بودن قانون (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۲/۲۹)؛
 ۲۰. عدم غفلت و احساس خستگی و ترس از دشمن (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۸/۲۰)؛
 ۲۱. رعایت تقوای الهی به‌معنای عدم فریب خوردن از دشمن و تسلیم در برابر او (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۹/۱/۲۶).

Presented with xmind

نمودار ۶- راه‌های مقابله با اقدامات دشمن

نکته قابل توجه آنکه بیشتر فرمایشات آیت‌الله خامنه‌ای در معرفی دشمن در سال ۱۳۸۸ در مناسبت‌های مختلف بیان شده است. ایشان دین و مردم را دو نقطه اساسی آماج حملات دشمنان دانسته (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۹/۷/۲۷). برخورد با دشمن را نسبی می‌خوانند که با تغییر شرایط مسلمانان و دشمنان تفاوت می‌کند. همچنانکه در غزوات پیامبر (ص) و جنگ‌های سه‌گانه دوران حکومت امام علی (ع) چنین بود. از این رو سخت‌گیری مورد نظر آیه ۲۹ سوره فتح به معنای این نیست که باید دشمن را به کلی پایمال و سرکوب کرد؛ بلکه یک وقت اقتضای سرکوبی و یک وقت هم اقتضای عدم سرکوبی دارد؛ اما در همه حال باید در مقابل دشمن سرسخت بود و خاک‌ریز نرم نداشت (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۵/۳۱).

۳-۵. ارتجاع

۳-۵-۱. تعریف ارتجاع و مرتجع

ارتجاع از جمله مفاهیم قرآنی و مصدر باب افتعال از ریشه رجوع و به معنای همان یعنی بازگشت است (ابن‌منظور، ۱۴۱۶ق: ۵/۱۴۹).

در زبان فارسی برخلاف زبان عربی، واژه انقلاب همچون واژه روشن‌فکری در برابر ارتجاع قرار داشته، هویتی آینده‌نگر دارد. آیت‌الله خامنه‌ای از بیماری‌ای با عنوان ارتجاع و رجعت روشنفکری یعنی برگشتن به دوران بی‌غمی جریان روشنفکری بی‌اعتنا به سنت‌های اصیل و فرهنگ ملت یاد می‌کنند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۷/۲/۲۲).

در مقابل ارتجاع، بزرگان دینی همچون سید جمال‌ها تا امام خمینی^(ه) به مدت ۱۰۰ سال قیام کرده، حقیقت را بیان نمودند، اما گروهی با عنوان روشن‌فکری حرف‌های ۱۰۰ سال پیش غرب‌زده‌های مستضعف فکری بی‌خبر از دین را می‌زنند، یعنی ارتجاع به ۱۰۰ سال قبل (خامنه‌ای، درس خارج فقه: ۱۳۸۰/۶/۱۹).

۳-۵-۲. مفهوم ارتجاع در قرآن

قرآن کریم هر حرکتی که برخلاف جهت‌گیری توحیدی باشد را ارتجاعی می‌داند، اما برای بیان آن از اصطلاح خاصی همچون ارتجاع و مرتجع استفاده نکرده، بلکه از هم‌نشینی واژگان ادبار (محمد: ۲۵) و دین (مانده: ۵۴ و بقره: ۲۱۷) با ارتداد و هم‌نشینی واژگان اعقاب و عقبیه (آل‌عمران، ۱۴۴) با انقلاب و بدون آن (آل‌عمران: ۱۴۹) به‌عنوان جانشین کلمه ارتجاع بهره برده است.

ارتجاع در قرآن گاه با عنوان ارتداد ملت‌ها و جوامع می‌آید که در بهترین شرایط معنوی و الهی (و نه در وضعیت جاهلی) به‌سر می‌برند، اما با زیبا جلوه دادن کارهای زشت‌شان توسط شیطان به املاء و سبک زندگی نادرست دچار گشته، به ارتداد، ارتجاع و خسران گرفتار شدند (محمد: ۲۵) و گاه با عبارت «انقلابتم علی اعقابکم» (آل‌عمران: ۱۴۴) از بازگشت آن‌ها به سبک زندگی جاهلی و روش نیاکان‌شان یاد می‌کند. با این تعریف امروز مرتجع واقعی کسی است که در سیاست، سبک زندگی، لباس و رفتار تابع غرب باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۱/۳/۱۴). خداوند روحیه استکباری (مؤمنون: ۶۴-۶۷) و دعوت شیطان (لقمان: ۲۱) را زمینه‌ساز واپس‌گرایی و ارتجاع دانسته، قرآن از ارتجاع گروه‌های مختلف همچون اهل کتاب (مانده: ۴۹-۵۰)، فرعونیان (یونس: ۷۵-۷۸)، کافران (ابراهیم: ۹-۱۰)، اقوام پیامبران همچون صالح- ثمود- هود: ۶۲)، شعیب (اعراف: ۸۸)، نوح (ابراهیم: ۹-۱۰)، هود و عاد (اعراف: ۶۵-۷۰)، ابراهیم (انبیاء: ۵۳)، نوح (ابراهیم: ۱۰) و (انبیاء: ۱۵۲) یاد کرده، گاه اقوام ارتجاعی را معرفی می‌کند؛ گاه تهمت ارتجاع از سوی مشرکان به پیامبر (ص) که وحی را اساطیرالاولین (انعام: ۲۵) و عقیده به معاد (مؤمنون: ۸۲-۸۳) و تعالیم انبیاء (شعرا: ۱۲۴) را ارتجاعی دانستند، مطرح می‌سازد.

ارتجاع، امری جهان‌شمول و مکان‌شمول بوده (اعتمادی، ۱۳۹۱) به هر شکلی در همه زمان‌ها و جوامع، در امت پیامبر خاتم و نیز حضرت موسی و دیگر انبیاء و تا امروز پیوسته وجود دارد

(خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۳/۱۰/۱۵). بدین‌گونه که اگر آرمان‌گرایی، به بیزاری از آرمان‌ها تبدیل شود، اگر شکلش هم نو باشد، باطنش ارتجاع و کهنه‌پرستی است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۸/۹/۱). از این‌رو حضرت زینب (س) در نکوهش مردم کوفه با استناد به آیه ۹۲ سوره نحل به گرفتار آمدن آن‌ها بدان اشاره می‌کند.

۳-۵-۳. رابطه ارتجاع با انقلاب‌ها

ارتجاع به معنای ارتداد، پس‌رفت و بازگشت به عقب و نیز واژه انقلاب هر دو مبتنی بر اراده انسان‌ها می‌باشد. دلیل آن سیاق آیه ۱۱ سوره رعد است که جنبه مثبت را بیان می‌کند. یعنی آنگاه که انسان در خود تغییرات مثبت ایجاد نماید، خداوند برایش حوادث مثبت رقم می‌زند. سیاق آیه ۵۳ سوره انفال اما، نشانگر جنبه منفی و عقب‌گرد است؛ یعنی زمانی که ملتی در جهت بهره‌گیری صحیح از نعمت‌های الهی حرکت نکنند، خداوند آن نعمت‌ها را می‌ستاند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۹/۳/۱۴). از این‌رو برخی برآنند که تعبیر انقلاب واژگون‌رسان از ارتجاع است، چون ارتجاع ممکن است مترقی و انسانی باشد، اما انقلاب بر عقب‌چنین نیست (پرتوی از قرآن طالقانی، ۱۳۹۹: ۳/۳۶۳).

گاه ارتجاع بینشی و گاه رفتاری است. درباره انقلاب‌ها یکی از مهم‌ترین آفت‌ها ارتجاع می‌باشد، یعنی حرکتی که ملتی با نیروی انقلابی و با سرعت آغاز کرده، در یک جاهایی ابتدا سست و سپس متوقف شوند و بعد برگردند؛ تمام انقلاب‌های دنیا در سال‌های نخست خود بدان دچار شدند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۶/۱۱/۲۹). باید توجه داشت که امیدها با انقلاب‌ها می‌شکند و با ارتجاع افسرده می‌شود (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۰/۳/۳). بنابراین از بعد از جنگ ... تلاش‌هایی جدی برای بازگرداندن روشن‌فکری ایران به بیماری پیش از انقلاب آغاز شد. آن‌ها ما را به خاطر نماز، زکات، امر به معروف و نهی از منکرمان، مرتجع به حساب می‌آورند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۱/۷/۲۳) و از آنجاکه تمدن غرب بر ویرانه‌های تمدن رومی بنا شده، از نظر آن‌ها کسی که بر این امر (حجاب و حفاظ منضبط میان دو جنس) تأکید کند، مرتجع و ضدتمدن است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۰/۱۰/۴). حال آنکه چون دنیا به خاطر خلأ معنویت در تلاطم است، فکر مردم‌سالاری همراه با معنویت و دین در دنیای امروز ارتجاعی نبوده، بلکه فکری نو می‌باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۵۹/۹/۲۳).

۳-۵-۴. اقدامات غرب برای به ارتجاع کشاندن انقلاب اسلامی

اهداف استکباری غرب و دشمنان، عبارت از برگشت به عقب، قهر با مذهب و بنیان‌های بومی، دل‌بستگی و وابستگی بی‌قید و شرط به غرب است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۷/۲/۲۲). آن‌ها برای تحقق اهداف خود به این اقدامات دست زدند:

۱. بزرگ شمردن هر آنچه که متعلق به بیگانه است (در چشم ملت‌ها) و حقیر شمردن هر آنچه که مربوط به خودی می‌باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۷/۲/۲۲)، ۲. دل‌سرد کردن مردم دنیا نسبت به انقلاب ایران (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۸/۸/۳)، ۳. دخالت نظامی، ۴. تحریک همسایه، ۵. محاصره اقتصادی (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۳/۱۰/۱۵)، ۶. استفاده از ابزارهای تبلیغاتی برای معرفی ملت مبارزو طرفدار اسلام ایران به‌عنوان ملتی کهنه‌پرست، خرافی، مرتجع، واپس‌گرا و بی‌تمدن در چشم مردم دنیا (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۹/۶/۲۱ و ۱۳۶۸/۷/۵)، ایجاد تردید در اذهان جوانان کشور، ۷. ترویج سرگرمی‌های بازدارنده و فاسد، ۸. ایجاد زمینه دچار شدن عناصر انقلابی به فساد اخلاقی (اعم از مالی، جنسی و اداری) و روی آوردن به مادیات و زندگی تجملاتی، و جاه‌طلبی‌های نامشروع و ۹. ایجاد اختلافات داخلی (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۳/۱۰/۱۵).

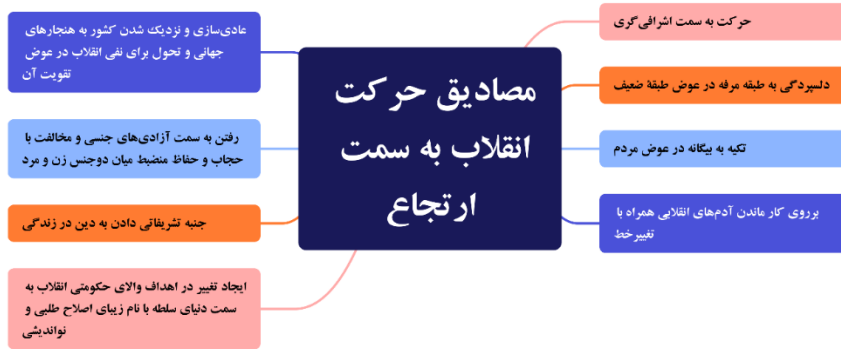
۳-۵-۵. مصادیق حرکت انقلاب به سمت ارتجاع

با شناخت ویژگی‌هایی که از رفتن به سمت ارتجاع حکایت می‌کند، می‌توان از دچار شدن به این بیماری پیشگیری کرد. بعضی از آن‌ها عبارتند از:

۱. حرکت به سمت اشرافی‌گری،
۲. دل‌سپردگی به طبقه مرفه در عوض طبقه ضعیف،
۳. تکیه به بیگانه در عوض مردم،
۴. بر روی کار ماندن آدم‌های انقلابی همراه با تغییر خط (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۶/۱۱/۲۹)،
۵. ایجاد تغییر در اهداف والای حکومتی انقلاب به سمت دنیای سلطه با نام زیبای اصلاح‌طلبی و نواندیشی (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۳/۶/۳۱)،
۶. جنبه تشریفاتی دادن به دین در زندگی (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۰/۸/۱۲)،
۷. رفتن به سمت آزادی‌های جنسی و مخالفت با حجاب و حفاظت منضبط میان دو جنس زن و مرد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۰/۱۰/۴)،
۸. عادی‌سازی و نزدیک شدن کشور به هنجارهای جهانی و تحول برای نفی انقلاب در عوض تقویت آن (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۰/۲/۲۱).

براساس آنچه مطرح شد، درباره ارتجاع می‌توان گفت که همچون استکبار، استضعاف، مستکبر و مستضعف، مرتجع می‌تواند فرد، گروه و یا کشور، دولت و نظام باشد.

مصادیق حرکت انقلاب به سمت ارتجاع

Presented with xmind

نمودار ۷- مصادیق حرکت انقلاب به سمت ارتجاع

۳-۵-۶. راه‌های مواجهه با ارتجاع

علاوه بر آگاهی از اهداف و اقدامات دشمن و شاخص‌های افراد و جامعه مرتجع، حرکت برخلاف این‌ها، نوعی مقابله با ارتجاع به حساب می‌آید. اقداماتی همچون: حفظ آرمان‌ها، خودباوری و عدم دل‌بستگی به غرب، پرهیز از اشرافی‌گری، رعایت حدود الهی با توکل بر خداوند بدون هیچ ملاحظه و تأثیرپذیری از تبلیغات دنیای مادی (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۱/۷/۲۳)، آشنایی با داستان‌های انبیاء و شیوه مقابله آن‌ها با ارتجاع؛ که بخشی از آن‌ها جنبه پیشگیری و برخی درمان دارد.

راه‌های مواجهه با ارتجاع

Presented with xmind

نمودار ۸- راه‌های مواجهه با ارتجاع

۴. نتیجه‌گیری

قرآن کتاب زندگی برای تمامی دوران و ابعاد حیات بشر می‌باشد. از این رو آیت‌الله خامنه‌ای در مناسبت‌های مختلف در فرمایشات خود به صورت مصرح یا غیرمصرح از آن بهره گرفته است و علاوه بر تبیین آن، به نکاتی مهم اشاره می‌کنند. این پژوهش به بررسی بخشی از آن در رابطه با منظومه

مفهومی واژگان استکبار، استضعاف، طاغوت، عدو، جاهلیت و ارتجاع پرداخته است. در نگاه اولیه به نظر می‌رسد میان این واژگان رابطه‌ای وجود ندارد. بررسی‌ها اما نشانگر رابطه‌ای مستحکم میان آن‌هاست؛ رابطه‌ای که گاه حالت تقدم و تأخر زمانی از حیث عملکرد را می‌رساند و گاه تقابل و زمانی هم معنایی را نشان می‌دهد؛ توضیح آنکه عدو که در قرآن، شیطان و در روایات به نفس اماره تعبیر شده که انسان را به خودبینی در مقابل خداوند و تبعیت از خود فرا می‌خواند، وسوسه‌های خویش را آغاز می‌کند و آنگاه که فرد، گروه و یا دولتی روحیه استکباری پیدا کرد، در لباس طاغوت به طغیان‌گری می‌پردازد. سپس برای تجاوز به حقوق دیگران و تصمیم‌گیری از جانب آن‌ها به تسویل و زیبا جلوه دادن معیارهای جاهلی و منحرف ساختن آن‌ها از فرهنگ و حیانی اقدام می‌نماید. در این حالت است که ارتجاع و بازگشت به ارزش‌های جاهلی آغاز می‌شود و در جامعه دو گروه مستکبر (و هم‌دستانش یعنی طواغیت، مروجان فرهنگ جاهلی و کاسبان ارتجاع) و مستضعف - که به سبب موانعی که چرخه باطل بر سر راه او ایجاد کرده، ضعیف شده است - شکل می‌گیرد و چون فرائض دینی ضعیف گشته، بحث جهاد و مقابله با دشمنان مطرح می‌گردد. بنابراین رابطه استضعاف با پنج واژه دیگر تقابلی و رابطه آن‌ها با هم به نحوی جانشینی و گاه هم‌نشینی است.

از بررسی دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای در رابطه با این واژگان - علاوه بر آنچه گفته شد - نکات و برداشت‌های دقیقی یافت می‌شود، مانند:

۱. ایجاد دوقطبی مستکبران و مستضعفان پس از پایان دوقطبی سرمایه‌داری و کمونیسم؛
۲. تعریف استضعاف و استکبار در ابعاد مختلف فکری، اعتقادی، معیشتی، علمی و غیره و نیز در قالب فرد، گروه، کشور و دولت مستضعف و مستکبر؛
۳. مکان‌شمول، زمان‌شمول، جهان‌شمول و نسبی بودن مفهوم استکبار و استضعاف و تعریف آن در سطوح و گستره مختلف؛
۴. عدم گسترش دین و حاکمیت دینی، عامل اصلی پیدایش استکبار و استضعاف، با وجود پیشرفت علم؛
۵. تعریف مستضعفان به دو گروه کلی مستضعفان از حیث معیشت (مترادف با فقیر) و مستضعفان به معنای ائمه و پیشوایان بالقوه عالم بشریت، وارثان و همه موجودی زمین، صاحبان وراثت عالم و خلیفه‌الله در زمین؛
۶. مَهر زدن بر چشم و گوش دشمن و غافل کردن او از حقایق به‌عنوان یک سنت الهی؛
۷. انتظار داشتن مقابله جبهه مرکب دشمن از شیاطین، انسان‌ها و جنیان در برابر حرکت جبهه حق؛

۸. رعایت عدم نرمی و نفوذپذیری خاکریز جبهه حق در برابر دشمن و ضرورت اقدام به سرکوب یا عدم سرکوب دشمن براساس اقتضاء؛
۹. تمرکز تبلیغات دشمن بر کفر به طاغوت به جهت سختی ستاندن ایمان بالله از مردم؛
۱۰. تقسیم دشمن به دو دشمن درونی و بیرونی و موفقیت دشمن بیرونی از طریق برنامه‌ریزی بر سستی‌های دشمن درونی و ضرورت توجه به تقصیرهای درونی (فردی و اجتماعی) همراه با لحاظ اقدامات دشمن؛
۱۱. ضرورت عدم غفلت از غرور و غره شدن به‌عنوان ابزار شیطان و دشمن و تقسیم آن بر طبق مناشی آن به مغرور شدن به خود و مغرور شدن به خداوند؛
۱۲. ارائه تعریفی از ارتجاع روشن‌فکری و بازگشت روشن‌فکری به‌معنای بازگشت به دوران بی‌غمی روشن‌فکران و بی‌توجهی آن‌ها به سنت‌های اصیل، تاریخ و فرهنگ با ظاهری نو و باطنی کهنه و پوسیده؛
۱۳. لحاظ عدم رعایت حفاظ منضبط میان دو جنس زن و مرد (از جمله حجاب) به‌منزله نوعی ارتجاع؛
۱۴. معیار قرار دادن اخلاق (در عوض پیشرفت علم و فناوری) به‌عنوان یکی از ممیزه‌های اسلام و جاهلیت؛
۱۵. قرار گرفتن طواغیت در کنار استکبار در مقابل استضعاف به سبب بدبخت ساختن مردم.
۱۶. تعریف جاهلیت نوین به‌عنوان بازتولید جاهلیت اولی با هزارها برابر خطر و توان، به‌خاطر تقسیم دوگانه بشر از نظر حقوق و احکام؛
۱۷. کفر به طاغوت یعنی کفر به سیاست‌های آمریکا به‌عنوان طاغوت اعظم و شیطان اکبر. در پایان پیشنهاد می‌شود در هریک از پژوهش‌های بعدی، مفهوم حداقل دویا سه واژه هم‌راستا، در فرمایشات آیت‌الله خامنه‌ای مورد بررسی قرار گیرد.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. آصفی، محمدمهدی (۱۴۲۸ق). فی رحاب القرآن. نجف: الشرق للثقافة والنشر. چاپ چهارم.
۳. ابن اثیر، محمد بن محمد (۱۴۲۲ق). النهایة فی غریب الحدیث والاثار. بیروت: المكتبة جهان اسلام.
۴. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۳۸۸ق). لسان العرب. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۵. اعتمادی، مرضیه (۱۳۹۱). ارتجاع و تجدد از دیدگاه قرآن و حدیث. پایان‌نامه ارشد. تهران: دانشکده اصول الدین.
۶. امام سجاد (ع) (۱۳۹۲). صحیفه سجادیه. مترجم: حسین انصاریان. تهران: مرکز طبع و نشر. چاپ دوم.
۷. ایزوتسو، توشیکو (۲۰۰۲م). مفاهیم اخلاقی. انتشارات دانشگاه مک گیل.
۸. ایمان، محمدتقی (۱۳۸۸). مبانی پارادایمی روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم انسانی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۹. پورفرد، مسعود و همکاران (۱۳۹۷). ریشه‌ها، عوامل شکل‌گیری و عاقبت طاغوت از منظر قرآن. سیاست‌پژوهی جهان اسلام. شماره دهم.
۱۰. راغب اصفهانی، حسین (۱۴۱۲ق). مفردات الفاظ القرآن. بیروت: دارالشامیه.
۱۱. سبحانی، جعفر (۱۳۸۱). کثرت‌گرایی یا پلورالیزم دینی. قم: مؤسسه امام صادق (ع).
۱۲. سلیمی، فاطمه و همکاران (۱۳۹۹). معناشناسی واژه استکبار در قرآن بر پایه هم‌نشینی (مطالعه موردی کانون‌های کاربرد و تقابل معنایی). پژوهشنامه قرآن و حدیث. ۱۳ (۲۶): ۱۹۵-۲۲۴.
۱۳. سیدرضی، محمد بن الحسین، شریف رضی (۱۳۸۸). نهج البلاغه. مترجم: حسین انصاریان. تهران: آیین دانش.
۱۴. شفیعی، فاطمه (۱۳۹۱). دشمن‌شناسی با تکیه بر معنی‌شناسی واژه عدو در قرآن کریم. پایان‌نامه ارشد. تهران: دانشکده علوم قرآنی.
۱۵. شهیدی، مهدی (۱۳۸۸). معناشناسی واژه استکبار در قرآن کریم بر مبنای نظریه ایزوتسو. معرفت. (۱۸): ۱۲۷.
۱۶. طالقانی، محمود (۱۳۹۹). پرتوی از قرآن. تهران: شرکت سهامی نشر. چاپ چهارم.
۱۷. طباطبایی، محمدحسین (۱۳۵۲). المیزان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۱۸. طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵). مجمع البحرین و مطلع النیرین. تهران: مکتبه الرضویه. چاپ سوم.
۱۹. عباسی، مهدی؛ پسندیده، عباسی (۱۳۹۶). مفهوم‌شناسی در مفاهیم دینی با رویکرد روان‌شناختی: مراحل ۳ (۶): ۸۴۲.
۲۰. عظیمی دولت‌آبادی، امیر (۱۳۹۹). جایگاه اقشار محروم و مستضعف در اندیشه اجتماعی امام خمینی (ره)، فصلنامه نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، ۱۰ (۲): ۹۴۷۱.
۲۱. فقهی‌زاده، عبدالهادی (۱۴۰۳). رهیافتی نو به مفهوم قرآنی «صبر»؛ تأملی در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای در مفهوم‌شناسی «صبر»، مطالعات اجتماعی قرآن، ۳ (۱).
۲۲. فیروزآبادی، محمد (۱۴۱۶ق). بصائر ذوی التمییز فی لطائف الکتاب العزیز. مصر: اوقاف. چاپ سوم.
۲۳. قرآتی، محسن (۱۳۸۳). تفسیر نور. تهران: درس‌هایی از قرآن.
۲۴. قرشی، علی اکبر (بی تا). قاموس قرآن. تهران: دارالکتب العلمیه.
۲۵. مجیدی، محمدهادی (۱۳۹۰). جن، شیطان، روح در نگاه عارفان بزرگ. تهران: عطر یاس.

۲۶. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق). بحارالانوار الجامعة لدرر اخبار الأئمة الأطهار. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲۷. مخبر، محمدحسن (۱۳۹۵). صاحبان انقلاب؛ واکاوی مفهومی واژه مستضعف در کلام امام خمینی (ره). هفته‌نامه حریم امام. (۱۰): ۱۱۲.
۲۸. مرکز فرهنگ و معارف قرآن (۱۳۸۳). دائرة المعارف قرآن کریم. بوستان کتاب. چاپ دوم.
۲۹. مطهری، مرتضی (۱۳۸۰). ده گفتار. تهران: صدرا.
۳۰. مکارم، ناصر (۱۳۸۲). تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه. چاپ بیست و چهارم.
۳۱. موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۶۸). صحیفه امام (ره). تهران: مؤسسه نشر آثار امام خمینی (ره).
۳۲. نجفی کبوترکی، جواد (۱۴۰۱). مفهوم‌شناسی تحول اجتماعی و مؤلفه‌های آن از دیدگاه مقام معظم رهبری. فرهنگ پژوهش. (۴۹).
۳۳. نوری، حسین (۱۳۶۵). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. لبنان: مؤسسه آل‌البیت (ع).